

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

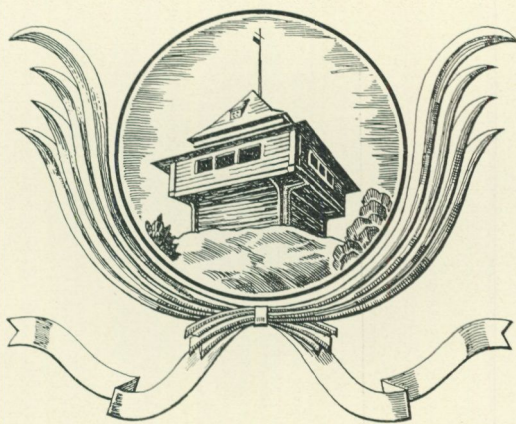
1

9

3

2

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 2

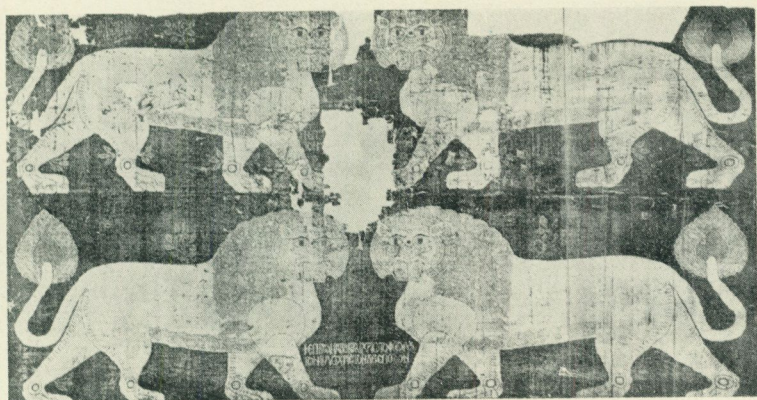
Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932

FRÅN BYZANS' LEJON TILL SKÅNES VARULV

AV ANDREAS LINDBLOM.

I Sigurd Jorsalafares saga berättar Snorre hur kungen, då han år 1109 seglade från det Heliga Landet till Konstantinopel, hade låtit kläda över skeppens segel både på fram- och baksidan med sidentyg (*pell*). När han kom till Greklands sydöstra udde låg han i två veckor och väntade på sidvind, ty han ville icke fara in i Bosporen med sin flotta annat än med seglen helt vända mot land, så att invånarna i det grekiska kejsarriket skulle kunna beundra prakten. Berättelsen ger vid handen lika mycket nordbornas praktlystnad som den betydande roll, Orientens sidenvävnadskonst spelade. Vi kunna vara förvissade om att våra nordiska förfäder under vikingatågen och då de som väringar tjänstgjorde vid hovet i Miklagård skickade hem sköna tyger. Säkert är dock, att den viktigaste importkanalen ej var denna,

Vignett. Fig. 1. Byzantinskt siden, vävt under kejsarna Romanos och Christophoros (921—931), i Annoskrinet i Siegburg.

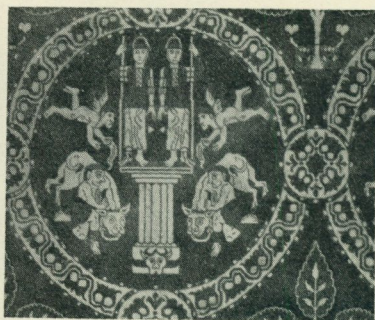
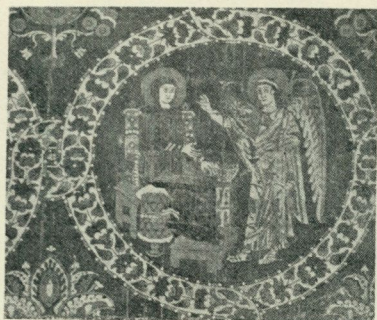

Fig. 2 och 3. Alexandrinska siden från 500—600-talen, i Vatikanen, resp. i Maastricht.

utan de mer normala handelsvägarna, dels över Ryssland, dels över Mellaneuropa. En erinran om den förstnämnda förbindelseleden ha vi i Snorres berättelse om hur Olof den helige sände bud till Holmgård, d. v. s. Novgorod, för upphandling av diverse dyrbara varor, däribland just förnämligt siden (*pell ágætlig*), som kungen skulle använda till högtidsdräkt (*til tignar-klæða*).

De tyger som så behagade Olof den helige och Sigurd Jorsalafare voro säkert av byzantinskt ursprung eller i varje fall tillverkade i det grekiska kejsardömet. Den glänsande sidenfabrikation, som under senantikens dagar hade sitt centrum i Alexandria och som under sassanidisk tid med så lysande resultat jämväl bedrevs i Persien, koncentrerades från och med det tionde århundradet i kejsarstaden vid Bosporen. Vilket naturligtvis icke hindrade, att sidenväveriet med stor framgång bedrevs på annat håll i riket; vi äga exempelvis en uppgift rörande den grekiska staden Thebe, om vilken det 1170 heter: »Här bo inemot 2,000 judar, de skickligaste sidenarbetare och purpurfärgare i Grekland.»

Grundtypen för de byzantinska sidenmönstren utgöres av motivet med den inramade rundeln med en diameter av 50—70 cm., ett motiv som ärvts från senantiken, där den ringformiga

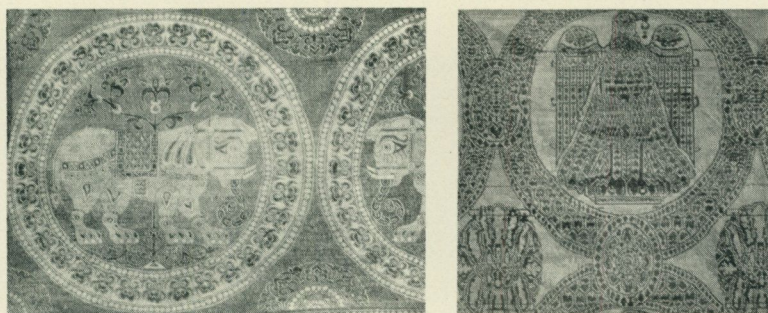

Fig. 4 och 5. Byzantinska siden i Karl den stores skrin i Aachen, resp. i Knut den Heliges skrin i Odense.

ramen ursprungligen bildades av en repstäv, jämför fig. 2. De inramade figurmotiven äro emellertid i Byzans ganska fåtaliga: örn, elefant, grip, lejon o. s. v. Trots stormönstrigheten användes dessa siden gärna till dräkter, fig. 6 och 7.

I Europa liksom sannolikt även i andra delar av den civiliserade världen ansågos under några århundraden dessa byzantinska s. k. imperialstoff som det i sin art finaste som fanns. När kejsar Otto III år 1000 öppnade Karl den stores skrin i Aachen, lät han sålunda svepa benen i ett byzantinskt elefantstoff, fig. 4, och på mångfaldiga ställen i Europa, där dyrbara reliksskrin eller förnämliga gravar öppnats, har man i mer eller mindre förmulnat skick funnit bitar av sådana siden.

Helt osökt spørjer man sig: ha dessa praktvävnader även trängt upp till vårt land? Bevarade rester bejaka detta, ehuru tyvärr blott ytterst obetydligt finns kvar. I Andreas Sunessons gravkista i Lunds domkyrka, som senast 1928 öppnades vid sjuhundraårsjubileet av ärkebiskopens död, anträffades fragment av en sannolikt byzantinsk sidenvävnad, dekorerad med rundlar av relativt små dimensioner. Och i Knut den Heliges reliksskrin i Odense befinner sig ett praktfullt imperialstoff med örnmönster, fig. 5, vilket tvivelsutan daterar sig från skrinläggningen av konungens ben år 1101, såvida tyget icke befun-

Fig. 6. Ur en Chrysostomus-handskrift i Paris, från kejsar Nicephoros Botaniates' tid (1078—1081).

nit sig i S:t Albans skrin sammastädes, vilket dock med avseende på dateringen icke spelar någon nämndvärd roll, enär ju S:t Albans ben fördes till England och skrinlades just under Knut den Heliges regeringstid 1080—1086.

Om emellertid byzantinska vävnader funnits hos oss i någon större utsträckning, skulle man vänta sig att anträffa spår av dem i form av återverkan på motivbildningen inom den inhemska konstproduktionen. Så är också fallet. Redan 1879 påpekade E. Aspelin i Finska fornminnesföreningens tid-

Fig. 7. Ur Cod. hist. gr. 53 i Wien, från kejsar Alexander V Murzuphlos' tid (1204).

skrift, att pällarna av den typ, som fig. 10 exemplifierar, lånat sitt dekorationsschema från till Norden under 1000- och 1100-talen importerade orientaliska sidenvävnader. Och utgivaren av Skånes medeltida dopfuntar, L. Tynell, gissade, att Dalbyfunten fått sin dekorering efter mönster från en dylik vävnad. En jämförelse mellan fig. 8 och 9 lämnar vittnesbörd nog om riktigheten av Tynells hypotes. Henrik Cornell har något senare (1918), i sin avhandling om Norrlands kyrkliga konst påpekat sambandet mellan våra medeltida mosaikbroderier med

Fig. 8. Dopfund från 1100-talet i Dalby kyrka, Skåne.

medaljongmotiv och byzantinska dräktsiden av den art som illustreras av fig. 6. Att dessa stoffer voro högsta mod ännu i början av 1200-talet visar det nyligen offentliggjorda förnämliga porträttet av kejsar Alexander V Murzuphlos, med stor sannolikhet målat 1204, det enda år den olycklige försvararen av Konstantinopel bar diademet, fig. 7. Våra mosaikbroderiers samband med Mindre Asien har framhållits också av F. R. Martin i hans *Oriental Carpets*, ehuru den berömde forskaren här icke velat tillmäta de importerade sidenvävnaderna någon större betydelse: »De voro säkerligen reserverade blott för de rikaste och alltför svåra att kopiera, vilket är orsaken varför de icke haft det inflytande på nationell svensk konst, som de skulle kunnat haft.»

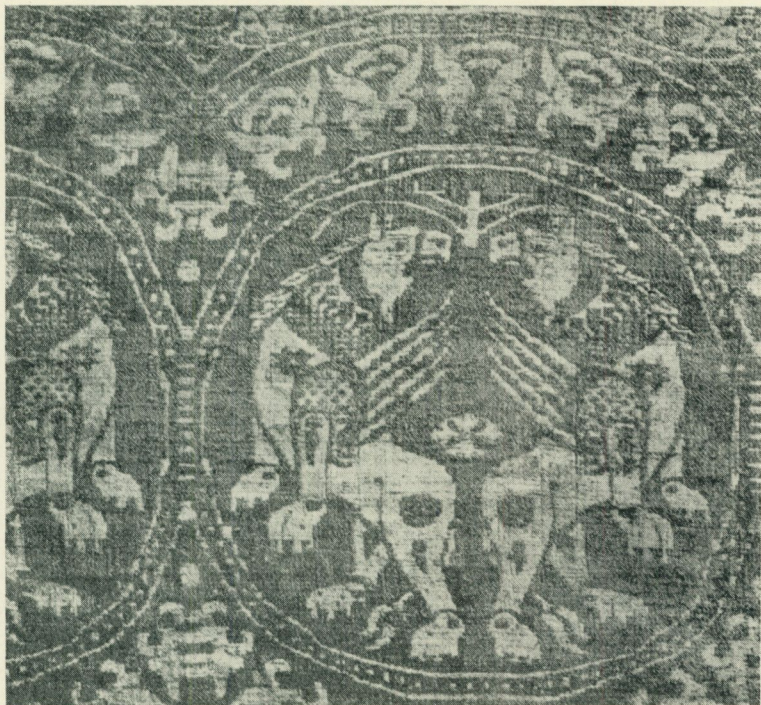

Fig. 9. Byzantinskt siden från 1100-talet i Berlin.

På denna punkt hyser undertecknad emellertid annan åsikt, i all synnerhet om man icke lägger allt för stor tonvikt enbart på sidenmaterialet. Ty man måste komma ihåg, att den byzantinska exporten av vävnader till Europas länder säkert icke inskränkte sig till sidentyger, ehuru allenast dessa, tack vare sitt material, bevarats genom århundradena. För att emellertid kunna styrka vår tro på de byzantinska vävnadernas betydelse för Nordens konst måste vi undersöka några viktigare motiv.

Största betydelse får härvid ett studium av ramverkets morfologiska omvandlingar. De svenska mosaik- och applikationsbroderierna — vilka nästan alla varit brudpällar — ha ringformiga ramar, dekorerade med palmett- och bladrankor.

Fig. 10. Brudpäll från 1400-talet i Statens historiska museum.

Sådana de synas i rundeln i nedre högra hörnet å fig. 10 måste de härledas från de stiliserade palmetter, som förekomma i Byzans, exempelvis å fig. 4, vilka i sin tur utvecklats ur senantikens mer naturalistiska blomrankor; jämför exempelvis fig. 3. Genom bortfallande av halva antalet palmettblad uppstår den under medeltiden så populära rankan med enkelriktade blad, sådan som den synes å rundeln nederst till vänster å nyssnämnda päll. Den däröver befintliga medaljongen visar en egendomlig blandform, där en del palmetter visserligen ännu

Fig. 11. Isländskt broderi från 1500(?) -talet i London.

äro bevarade, men där också de enkelriktade bladen förekomma. Utvecklingen från palmetter till enkelriktade blad har ägt rum på olika håll, ja även i Byzans, varom rankorna å fig. 6 bär vittne. Lägg märke till att lejonerna här och å fig. 10 också äro påfallande lika varandra i hållning! Dessa medaljongmotiv med den för de byzantinska vävnaderna så karakteristiska diametern av omkring 60 cm. ha för övrigt varit synnerligen livskraftiga i Norden, varom exempelvis det ståtliga isländska broderiet, fig. 11, bär vittne. Även i Finland kunna vi i en del broderier

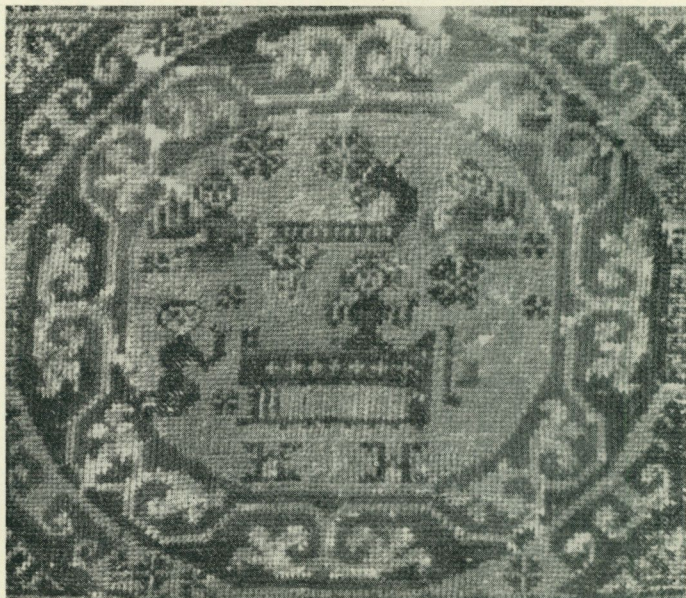

Fig. 12. Broderi i Nådendals klosterkyrka i Finland.

från Nådendals kloster, utförda under klostertiden, alltså senast 1580, spåra samma starka tradition, fig. 12.

De här ovan återopade exemplen från svensk textilkonst tillhöra medeltiden eller en tidig del av den nyare tiden. Men vi äga enligt min mening också från långt senare tid starka belägg för att de byzantinska vävnaderna på ett kraftigt och bestående sätt gripit in i den nordiska skapande folkfantasia. Jag åsyftar de märkvärdiga monumentala allmogetextilierna i Skåne, särskilt drättadukarna i dukagång samt röllakanstäckena. Välbekanta äro de särskilt för Färs' och Ingelstads häraders så karakteristiska drättadukarna med medaljonger, innehållande hjortar, fig. 13—16. Intressant nog är rundlarnas diameter, 50—60 cm., nästan alltid densamma som i våra mosaikbroderier och i flertalet av de byzantinska vävnaderna. Huvudmotivet, hjorten, känna vi icke från de sistnämndas motivförråd, men

Fig. 13. Skåne. Dansk Folke-museum, Köpenhamn.

Fig. 14. Ingelstads härad i Skåne. Nordiska museet 19,125.

Fig. 15. Herrestads härad i Skåne. Zickermanska bildverket.

Fig. 16. Albo härad i Skåne. Zickermanska bildverket.

däremot förekommer ju hjorten med samma dekorativa placering redan ofta under den tidiga medeltiden i Sverige, exempelvis å Dalbyfunten, ett faktum som bevisar motivets åldriga anor. Egentligen är den runda dekorationsformen, fig. 13, onaturlig för en teknik som dukagång; vi finna också, att medaljongen efter hand omvandlas till åttkant. Processen är ytterst intressant

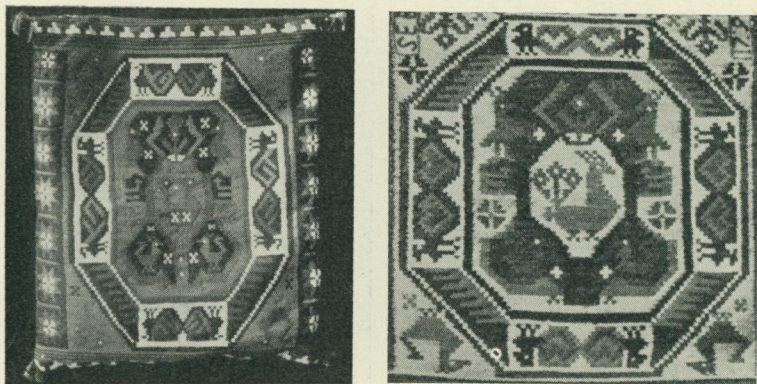

Fig. 17. Villands, resp. Ingelstads härad, Skåne. Zickermanska bildverket, resp. Nordiska museet 53,091.

att följa. Den möter oss redan under 1400-talet, såsom ett studium av ramen upptill till vänster å fig. 10 visar. Fig. 14 ger vid handen, hur palmettrankan ännu lever kvar, trots åttkantramen; å fig. 15 ser man emellertid, hur den befinner sig i full ornamental upplösning. Sådan dekorativ oreda kan naturligtvis icke tillfredsställa en konstnärligt begåvad väverska, och fig. 16 visar, hur man letar sig fram till nya former.

Från denna högst intressanta stiliseringsprodukt gå vi direkt över till röllakansvävnaderna. En jämförelse mellan sistnämnda avbildning och fig. 17 ger en antydning om att också det åttkantiga ramverket på röllakansvävnaderna har uppstått ur medaljongerna. Noggrann granskning av decorationen på denna ram ger vid handen, att fyra av palmettparen ännu leva kvar. Man kan iakttaga det märkliga fenomenet, att de rudimentära bladen uppfattas som stjärtar till fåglar: vi stå här på den i ornamentikens historia så intressanta punkten, då den skapande fantasien just förvandlar vegetativa former till zoomorfa. I sistnämnda fall har man ännu en känsla av verkliga bladformer; fig. 18 visar emellertid, hur lätt nya motiv uppstå på idéassociationens väg: bladen-fågelstjärtarna äro här hjärtan!

Om man med de nu gjorda iakttagelserna i minnet betraktar

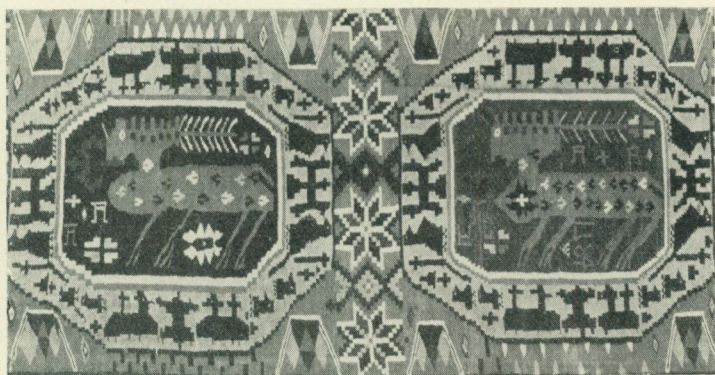

Fig. 19. Oxie härad i Skåne. Nordiska museet 20,223.

en röllakansvävnad av den standardiserade, vackra typ, som fig. 20 utvisar, observerar man utan svårighet en sista rest av palmetterna i form av fyra träd, medan återstoden av rankan förvandlats till icke mindre än åtta fåglar! En ny, vacker och dekorativ ramornering har uppstått. Fig. 19 återger däremot en förvirrad ramkomposition av morfologiskt sett nästan lika osäker karaktär som fig. 15: vi bevittna tydligen även här den intressanta processen, då allehanda djurformer äro i färd med att växa fram ur de missförstådda och rudimentära rankdelarna.

Ett studium av hur den skapande fantasien hos våra nordiska väverskor arbetat vidare på grundvalen av det cirkelformade, byzantinska rammotivet är onekligen synnerligen givande. Hittills ha vi emellertid hållit oss till sådana fall, där ramen som sådan fortsatt att äga bestånd. Det motsatta inträffar emellertid också; fig. 21 visar, hur av ramen endast den ena konturen, för övrigt helt svag, finnes kvar, medan rankan lever sitt eget liv, ehuru egentligen blott genom de fyra inåt vända palmetterna; de fyra yttre äro reducerade till obetydliga bihang, i tur att kastas bort. Den frigjorda rankans utveckling skall på ett intressant sätt exemplifieras genom de följande avbildningarna. Å fig. 22 stå palmetterna ännu fullt klara, låt vara att det hela

gör intryck av en åttbladig ros; å fig. 23 kan man ännu med litet god vilja uppfatta palmetterna (två vända utåt, två inåt) i ljust mot mörk botten, medan de z-liknande, svarta mellanrummen fått en självständig, ornamentalkaraktär, som å fig. 24 helt förtagit intrycket av den forna rankan. Fig. 25—28 visa lustiga varianter, där man knappast längre kan ana sig till något sammanhang med palmettrankan, om man icke såsom här ovan följt den långa utvecklingsgången steg för steg. Rankans inre kontur har emellertid nu givit upphov till ett tacksamt nytt motiv, den åttauddiga stjärnan, som synnerligen väl lämpar sig för vävnadskonstens dekorativa syften.

Innan vi gå vidare i studiet av motivens omvandlingar, skall jag söka freda mig från ett par missförstånd, som annars lätt smyga sig in. När vi i det föregående talat om hur den ena formen utvecklats ur den andra, så ha vi naturligtvis hela tiden tyst räknat med, att så skett vid olika tillfällen och å olika platser och att de primitivare formerna ha levat vid sidan av de nyare; den ännu fullt bevarade medaljongformen med ren palmettranka, fig. 13, tillhör en drättaduk, daterad så sent som 1812! Det är ju karakteristiskt för folklig konstutövning i alla länder och tider, att i konstnärligt eller tekniskt avseende snart sagt hur ålderdomliga former som helst kunna leva kvar sida vid sida med vida mer utvecklade — de må nu vara förbättrade eller degenererade. Nästan alla våra allmogevävnader i Skåne tillhöra ju 1700- och 1800-talen, men de uppvisa som bekant en hel rad olika utvecklingsstadier av enahanda motiv, ej sällan sida vid sida.

Det andra missförståndet som bör förebyggas är tanken, att utvecklingen av rankmotiven skulle skett utan morfologisk påverkan från andra håll. Tvärtom. Den mängd tryckta förebilder i form av mönsterböcker och -blad, som spritts under 1500—1700-talen, ha tvivelsutan påskyndat omvandlingen i olika riktningar, låt vara att de på denna väg invandrade motiven visa sig färre än man kunnat tro. Parallell formomvandling å skilda platser får man under alla omständigheter

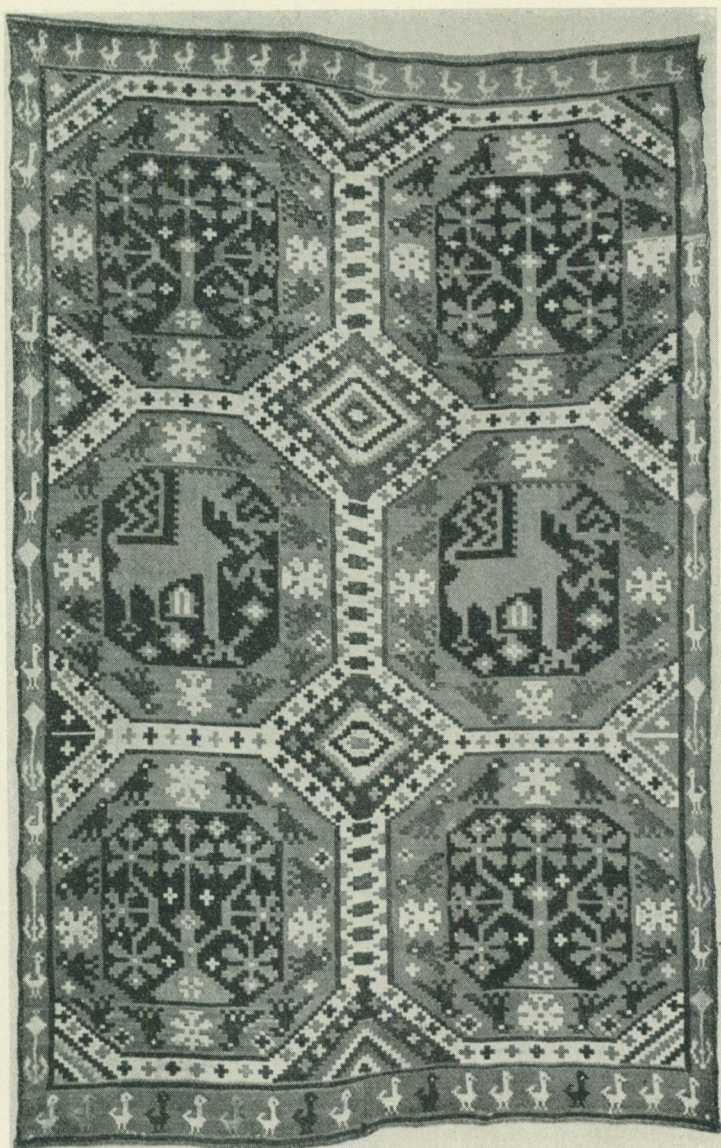

Fig. 20. Vemmenhøgs härad (?), Skåne.
Tillhör frih. Fr. von Blixen-Finecke, Näsbyholm.

Fig. 21. Marieby kyrka i Jämtland.
Nordiska museet 45,321

Fig. 22. Oxie härad i Skåne.
Zickermanska bildverket.

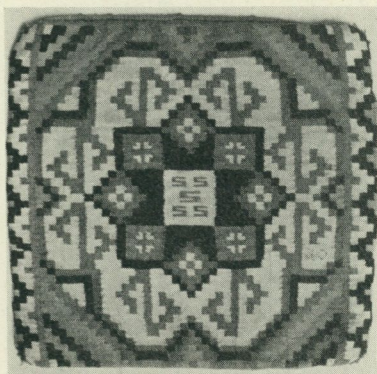

Fig. 23. Gälds härad i Skåne.
Nordiska museet 100,700.

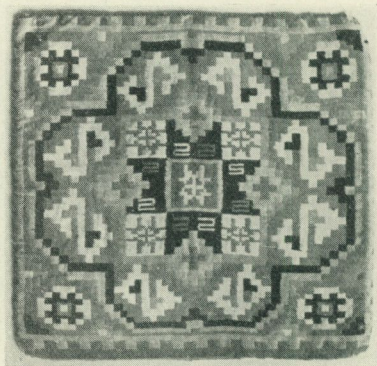

Fig. 24. Gälds härad i Skåne.
Nordiska museet 100,836.

räkna med. Vi få ej glömma, att det här gäller en tidrymd av 500—700 år och en vävnadsproduktion, vars alster måste räknas i hundratusental.

Kunna vi spåra Byzans i de skånska allmogevävnaderna även på någon annan punkt än i motivet med rankdekorerade medaljongramar? Ja, med stor sannolikhet i fråga om de karakteristiska

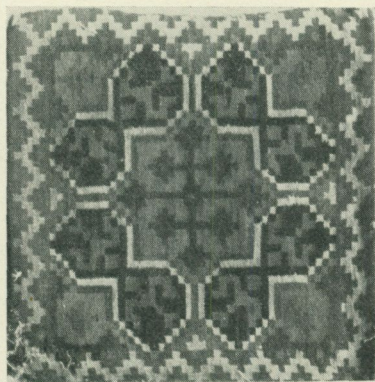

Fig. 25. Villands härad i Skåne.
Zickermanska bildverket.

Fig. 26. Höks härad i Halland.
Nordiska museet 53,474.

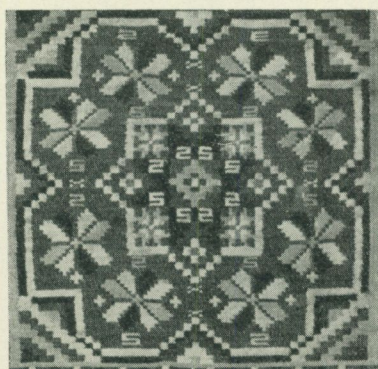

Fig. 27. Östra delen av Skåne.
Nordiska museet 80,942.

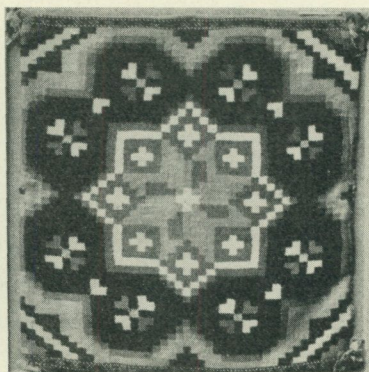

Fig. 28. Höks härad i Halland.
Nordiska museet 53,820.

lejongestalterna, som äro uppradade över varandra eller stå parvis mitt mot varandra på dukagångsvävnaderna, fig. 31. Lägg märke till att dessa djur aldrig förekomma inom något slags ramar, utan alltid äro helt fria. Innan vi gå vidare i deras studium, ber jag läsaren förflytta sig över till Byzans, där vi på 900- och 1000-talen finna en viktig grupp sidentyger just med

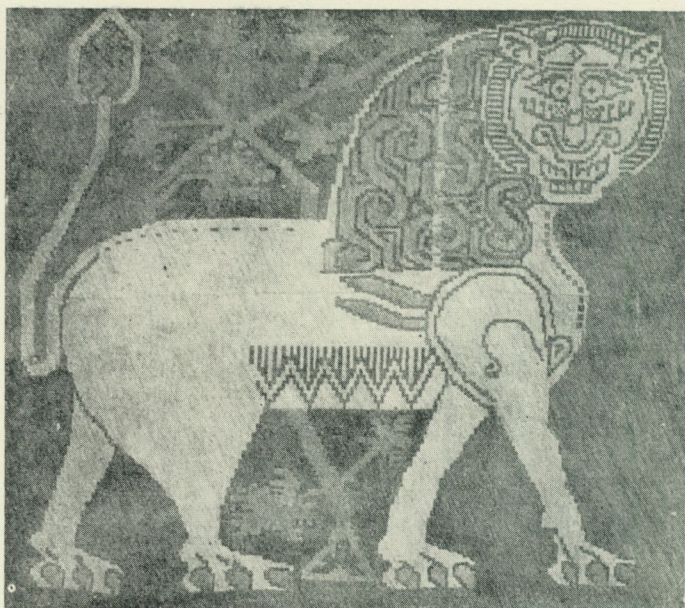

Fig. 29. Byzantinskt siden i purpurrött och svart. Berlin.

stora lejongestalter utan ramverk. Intressant är att iakttaga, hur de ganska naturalistiska formerna sådana de te sig å fig. 1 efterhand bli mer och mer stilsierade — säkerligen ett degenerationsfenomen. Lägga märke till hur lemmarna och håret å fig. 29 stelnat och ornamentaliserats och hur hårinramningen kring lejonansiktet alltmer markerats, så att den ger ett lustigt intryck av rättarkrans. Just denna hårring i förening med teckningen av lejonnsen för tanken direkt över till det skånska lejonet, den s. k. varulven, såsom en jämförelse mellan illustrationerna å sid. 24 och 25 visar. De trädgrenar, som kunna iakttagas bakom och över det byzantinska lejonets rygg, ha på det skånska djuret så att säga vuxit ihop med svansen, vilken just härigenom kan uppvisa en intressant fördubbling av den bladlika ändtofsen. Märk också, att den kraftigt markerade, päronformiga lårkonturen å de byzantinska lejonerna blivit frigjorda

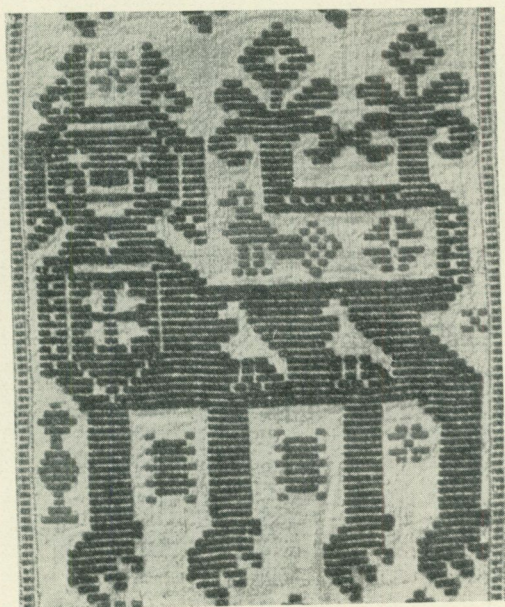

Fig. 30. Skåne. Dansk Folkemuseum, Köpenhamn.

hos varulvarna och fått utseende av en ornamentalt stiliserad sköld. Det kan ju synas ytterligt djärvt att göra en dylik sammanställning mellan byzantinskt och skånskt, men på något sätt måste dock dessa lejon ha smugit sig in i den skånska allmogekonsten! Och när vi redan förut konstaterat byzantinska motivförbindelser, så förefaller det mig icke orimligt att även på denna punkt antaga ett direkt samband.

Måhända, ja säkerligen har en och annan under läsningen av det ovan sagda gjort den ganska naturliga reflektionen: kan det verkligen vara möjligt, att dessa mycket dyrbara byzantinska imperialstoff befunnit sig i de skånska bondgårdarna och där legat som mönster för väverskorna? Nej, så verklighetsfrämmande får man nog icke resonera! Men det synes mig, som om man här liksom på otaliga andra områden då det gäller att förklara folkliga kulturformer, bör räkna med påverkan socialt sett

uppifrån och ned, med andra ord från en högre samhällsklass. Skåne var under 900—1200-talen ett ganska rikt land med högättade jordägare, som i sitt lyxbehov knappast kunna antagas ha stått den mellaneuropeiska feodaladeln så långt efter. Det finns ingen anledning tro, att icke byzantinska siden- och yllevävnader skulle ha smyckat de skånska borgsalarnas väggar eller tillhört fruarnas och herrarnas klädesförråd. I vävkamrarna på herregårdarna kopierades och översattes mönstren så gott man kunde det till inhemsk teknik och inhemskt material — dukagång, röllakan å ena sidan, ylle och linne å den andra. Från de förmögnares vävkamrar vandrade modeller och impulser så småningom ut i bygden och till smågårdarna, för att bortåt ett årtusende sedan de första impulserna i form av importerade byzantinska vävnader domnat, likväl alltfört leva kvar tack vare folktraditionens underbara förmåga att genom årtusenden bevara och föra vidare de konstnärliga erövringarna från kulturens gryningstider.

Fig. 31. Gärds härad, Skåne.
Zickermanska bildverket.